

УДК 94:008(430)

В. В. Солошенко

ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОХОДЖЕННЯ ВТРАЧЕНИХ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ (ДОСВІД ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА)

Проблема збереження культурних цінностей тісно пов'язана з організацією пошуку і поверненням викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Складовим питанням у цій площині постає відновлення прав власності на предмети мистецтва і антикваріату, втраченого в різний час і за різних обставин. Частково несвідомо, частково свідомо німецькі і не лише німецькі історики, культурологи, мистецтвознавці і музеєзнавці недостатньо займалися проблематикою виявлення та дослідження походження культурних цінностей, втрачених за часів нацистського панування. XXI століття поставило перед науковцями ФРН нові виклики та завдання, які потребують оперативного вирішення.

Ключові слова: Німеччина, культурні цінності, колекції, втрачені твори мистецтва.

Проблема збереження культурних цінностей тісно пов'язана з організацією пошуку і поверненням викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Складовим питанням у цій площині постає відновлення прав власності на предмети мистецтва і антикваріату, втраченого в різний час і за різних обставин.

Законодавство ФРН дозволяє, дотримуючись норм міжнародного права, досить ефективно вести роботу з країнами-партнерами щодо повернення викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей. Це доволі складний і тривалий процес, який включає в себе виявлення, детальний опис, експертизу, ґрунтовний аналіз, міжнародний пошук, ідентифікацію, повернення власнику втраченого майна.

У вітчизняній історіографії існує ціла низка праць, в яких висвітлені проблеми повернення, реституції та збереження культурних цінностей у різні історичні періоди. Це ґрунтовні дослідження Д.І. Гетьмана [1], Н.П. Українець [2], Є.С. Ярошенка [3]. Так, дисертаційна робота Д.І. Гетьмана є комплексним дослідженням процесу повернення та реституції історико-культурних цінностей в українсько-польсько-російських відносинах в 1920-х – 1930-х роках. Автором було розкрито позицію УСРР, РСФРР та Польської Республіки щодо проблеми реституції предметів старовини та мистецтва в умовах реалізації Ризького мирного договору 1921 року [1]. У дисертаційному дослідженні Н.П. Українець висвітлено комплекс проблем, пов'язаних із реституційною політикою Української держави на сучасному етапі. Особлива увага приділена законодавчому забезпеченню реституційного процесу. Автор охарактеризувала діяльність органів виконавчої влади (Кабінету Міністрів України, міністерства, відомства тощо). Помітне місце в дисертаційному дослідженні приділене роботі Змішаної українсько-російської та Міжурядових українсько-німецької, українсько-польської, українсько-угорської комісії [3]. На окрему увагу заслуговують дослідження члена-кореспондента НАН України, професора Г.В. Боряка, які містять ґрунтовний аналіз цієї проблематики та носять інноваційний характер [4]. Автор вдало застосував міждисциплінарний підхід, що є дуже цінним у зарубіжній і вже протягом певного часу у вітчизняній історіографії. Науковцем ґрунтовно досліджено проблему переміщення культурних цінностей, архівних документів, книжкової спадщини. Український вчений вперше зробив періодизацію етапів дослідження проблеми переміщення культурних цінностей (зокрема, книжкової культурної спадщини). Відомий український дослідник в галузі повернення і реституції культурних цінностей С.І. Кот збагатив історичну науку змістовними працями, які дозволяють не лише в теоретичній площині знайти шляхи розв'язання низки проблем у двосторонніх культурних зв'язках [5]. Центр під керівництвом С.І. Кота представив напрацювання, які стосуються як внутрішньої політики України щодо збереження культурних цінностей, так і інших країн світу – Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща, Королівства Нідерланди, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки та ін. Значний внесок у дослідження проблеми історії втрат та пошуків національних культурних цінностей зробили роботи О. Федорука [6].

Зарубіжна історіографія представлена широким колом робіт вчених різних країн – ФРН, Австрії, Нідерландів, Франції, Республіки Польща, Швейцарії, Ізраїлю, США та ін. Це, насамперед, праці Патріції Грімстед Кеннеді [4], Дірка Болла [7], Годехарда Янцінга [8], Мальгожати Квінкенштейн [9], Фрідеріке Кічен [10], Юлія Дрост [10], Андреа Рашера [11], Уве Флекнера [12], Макса Холлейна [12] та ін. Проблема реституції масштабно висвітлена у працях російських учених М.М. Богуславського [13], О.М. Мазурицького та ін. [14].

Культурна політика вбирає діяльність держави щодо сприяння розвитку усім видам мистецтва – освітньому і образотворчому мистецтву, музиці і літературі. Згідно Основному закону у ФРН першочерговим завданням є підтримка мистецтва і культури у федеральних землях. Стаття 5 Основного закону містить наступне положення: “Мистецтво і наука, дослідження і навчання є вільними” [15]. Держава зобов'язується дбати про культурну спадщину, активно сприяти розвитку мистецтва і культури. До того ж розширення ЄС і прогресуюча глобалізація кидають виклики та нові випробування у сфері культурної політики.

Особливим був вплив Другої світової війни на мистецтво та культурні цінності. Цілеспрямована державна стратегія нацистської Німеччини у період 1933-1945 рр. мала на меті пограбування тисячолітніх надбань людства. “Націонал-соціалістичні пограбування”, “відчужене мистецтво”, “трофеї війни” – це складові, які і сьогодні з новою силою сколихують як суспільство, так і фахівців, не лише істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців, але й політиків і дипломатів. За ними стоїть величезний масив злочинів – це і позбавлення приватної власності, дискримінація і позбавлення громадянських прав, переслідування і,

врешті-решт, фізичне знищення. Варто підкреслити, що німецька держава тоді систематично діяла проти власних громадян, втілюючи в дію злочинні механізми.

Ключовою подією світового значення у справі повернення і реституції культурних цінностей, втрачених у різних країнах світу стала Міжнародна Вашингтонська конференція з питань майна періоду Голокосту (грудень 1998 р.), яку організував Держдепартамент США. Під час конференції особливу увагу було приділено проблемі награваних творів мистецтва. На Вашингтонській конференції були присутні представники більше ніж 40 країн світу та єврейських організацій, у ході конференції було прийнято 11 важливих положень – так, наприклад, – щодо необхідності здійснення ідентифікації награваних та конфіскованих під час нацистського панування творів мистецтва, проведення пошуків їх довоєнних власників або спадкоємців. Також Міжнародною угодою було передбачено, що музеї держав, які підписали цю угоду, покликані перевірити свої фонди з точки зору їх походження та визначити, чи містять вони культурні об'єкти, які були незаконно відчужені за часів панування націонал-соціалістів.

Подібні положення були закріплені в Берлінській декларації від 14 грудня 1999 р. і схвалені федеральним урядом, федеральними землями і муніципальними організаціями. Документ вимагав і заохочував німецьких колекціонерів активізувати і надалі продовжувати пошук конфіскованих нацистами творів мистецтва, зокрема єврейської власності, та юридичний супровід цієї діяльності.

Доля багатьох предметів культури, які були конфісковані або викрадені у їх власників у період з 1933 до 1945 рр., без згоди власника продані залишається недостатньо дослідженою як у світі, так і у ФРН зокрема. Причини цьому є абсолютно різними. Частково несвідомо, частково свідомо у повоєнні десятиліття німецькі історики, культурологи, мистецтвознавці і музеєзнавці недостатньо займалися проблематикою виявлення та повернення культурних цінностей, втрачених за часів нацистського панування.

Значна увага німецьких дослідників нині приділяється пограбуванням євреїв та поверненню культурних цінностей до колишніх власників. Пограбування єврейського населення було унікальним в історії. У міру того, як посилювалися переслідування єврейського населення, змінювалися сценарії втрат – від більш-менш примусового продажу до державних конфіскацій.

Варто зазначити, що у “розграбованого мистецтва” доволі ускладнена історія. Щонайменше, в ній присутня велика доля несправедливості, особливо це більшою мірою стосується євреїв – власників культурних цінностей. Підкреслимо, що у світі існує ціла низка організацій, які допомагають власникам і їх нащадкам розшукувати відчужені у них витвори мистецтва або ж, навіть, у разі необхідності, надають юридичну допомогу, складають і подають позов тощо. Важливу роль у вирішенні цієї болючої проблеми відіграє Клеймс Конференс та Світова єврейська Організація (WJRO) [16]. Так, виходячи з положень Вашингтонської декларації від 3 грудня 1998 р., Федеральний уряд об'єднаної Німеччини взяв міжнародне зобов'язання – зробити свій внесок у дослідження походження та реституції культурних цінностей. Хоча лист про наміри для громадського сектора не має сили закону, але він закликає до політичних дій і його реалізація не повинна залежати виключно від доброї волі громадських установ.

Досвід Федеративної Республіки Німеччина у розв'язанні цієї важливої задачі ідентифікації та повернення награваного націонал-соціалістами майна, культурних цінностей є неоціненним. Так, у 1998 р. ФРН заснувала Координаційне бюро з проблем втрачених культурних цінностей у м. Магдебург. Бюро бере участь у розшуку зниклих творів мистецтва та створенні банку інформації про культурні цінності.

Німецькі державні музеї, архіви та бібліотеки з метою сприяння пошуку “конфіскованих нацистами творів мистецтва” підготували низку інформаційних матеріалів, які дозволяють знайти численні докази автентичності та перевірити право власності за період з 1933 по 1945 рр. Так, Фонд культури земель Баден-Вюртемберг та Гамбург наполягав на проведенні досліджень та перевірки на предмет того, чи не був єврейський колекціонер примушений до продажу того чи іншого витвору мистецтва, чи було його конфісковано або ж просто відібрано під час втечі.

У 2000 р. було створено робочу групу дослідників, яка займається з'ясуванням походження творів мистецтва та культурних цінностей. Примітно, що робоча група заснувала доволі потужну і розгалужену мережу обміну інформацією, яка на сьогодні нараховує біля 90 членів з різних країн світу. Всі вони підтримують наукові зв'язки з колегами з-за кордону і обмінюються результатами щоденної дослідницької практики.

Задля організації окреслених завдань у Гамбурзькій виставковій залі мистецтв у 2000 р. було започатковано науково-дослідний проект, в рамках якого здійснювалися дослідження щодо походження творів мистецтва Гамбурзької виставкової зали мистецтв (Кунстхалле). Дослідження фондів Гамбурзької Кунстхалле охоплює колекції живопису, малюнків, графіки, граверний кабінет, скульптур, монет і медалей. Існує ціла низка робіт, походження яких є невідомим або ж недостатньо дослідженим. Це і твори мистецтва, які були незаконно відчужені, викрадені у осіб, що переслідувалися під час нацистської епохи, а також, які були куплені або пожертвовані. Так, вже протягом перших п'яти років виконання проекту, після огляду біля 150 установ було знайдено більше 3500 культурних цінностей, ідентифіковано і повернуто заявникам більше 160 картин, малюнків та більше 1000 книг [17].

Зазначимо, що з часу знахідки Венери Шельклінгенської (вересень 2008 р. м. Шельклінген), ставлення до нацистських пограбувань проходить ретельну перевірку. Федеральним землям та зацікавленим у цій сфері установам зроблено низку закидів щодо того, що ними замало зроблено для всеохоплюючого роз'яснення нацистських злочинів та їх наслідків [18].

За рахунок окремих ініціатив у ФРН було активізовано карту досліджень історії походження творів мистецтва та культурних цінностей. Так, Фонд культури земель Баден-Вюртемберг та Гамбург у випадках поведінки з майном, награваним нацистами, змушений був і сам у багатьох спірних випадках доручати

дослідникам проведення тривалого наукового пошуку. Таким чином, з'ясування і доведення походження залишається першочерговим завданням, коли йдеться про придбання культурних цінностей, творів мистецтва для музеїв, архівів, бібліотек. Доволі актуальними залишаються питання щодо походження, переміщення та подальшої долі культурних цінностей. Щоб дати відповідь на подібні питання, потрібно проаналізувати минуле. Дослідження минулого, історії кожного предмету мистецтва є необхідним для їх повернення в сучасне та майбутнє, щоб, таким чином, надати йому належне місце в історії мистецтва. Така турбота про кожну знахідку і дозволяє реалізовувати мету дослідження щодо походження культурних цінностей. Досліджуючи походження предметів культури виконується частина практичної музейної роботи, обробка інвентарних каталогів тощо.

Велика робота проводиться щодо пошуків зниклих творів мистецтва, реконструкції колекцій, списків робіт, які проливають світло на історію колекцій і творів мистецтва. Крім того, з їх допомогою можна підтвердити справжність або виявити підробку. За всі повоєнні десятиліття особливий інтерес представляли твори мистецтва, які розпродавалися із знаменитих колекцій.

Історично склалося так, що знахідка 2012 р. в приватному володінні Корнеліуса Гурліта стала "знахідкою століття" і з новою силою розпалює дискусію щодо походження предметів культури, яка триває з кінця 2013 р. Вражаюча колекція включає в себе біля 1300 полотен художників класичного модернізму. В їх числі роботи Пабло Пікассо, Марка Шагала, П'єра Огюста Ренуара, Анрі Матісса, Еміля Нольде. За оцінками експертів, загальна вартість "знахідки століття" перевищує 1 млрд. євро [19]. Це стало новим поштовхом і водночас ще одним шансом для досягнення плідних результатів у цій непростій справі.

Німецькі дослідники змушені були окреслити коло проблем у сфері досліджень щодо виявлення походження конфіскованих культурних цінностей, знайти справедливі та рівнозначні рішення для всіх зацікавлених сторін. Однак, важливо усвідомити, що метою досліджень такого роду є не сама реституція, а знання про історію і походження об'єкта, його власника або власників і прагнення до кращого знання історії колекції та відповідних фондів.

Не варто забувати, що дослідження в приватних і державних колекціях виконуються в основному зсередини, так що ні масштаби, ні окремі випадки виявлення походження предметів, за винятком незначної кількості випадків повернення об'єктів власникам, не стають надбанням громадськості. Дослідження походження (науковий пошук або розробки щодо встановлення походження), присвячені історії походження творів мистецтва та культурних цінностей, встановлення і зміни власників витворів мистецтва, культури або архівних матеріалів в музеях, бібліотеках, архівах. Також з поля зору не випадає торгівля творами мистецтва та антикваріатом. Ідеальною є ситуація, коли у одного і того ж експоната відомі всі попередні власники. Такі дослідження виконуються в контексті історії та історії мистецтва.

Неабиякі складнощі виникають під час пошуку та з'ясування походження трофейного та розграбованого мистецтва. З одного боку оцінюються саме ті данні, які розташовані безпосередньо близько до досліджуваного об'єкта. Це надписи на зворотному боці, позначки митців та власників на картинах, рукописні записи, маргінали, присвяти, ініціали, печатки або екслібриси на книгах та архівних матеріалах.

З іншого боку, досліджуються зовнішні матеріали – каталоги, архівні фонди та інші документи, які продаються ринку мистецтва – це і аукціонні та виставкові каталоги, архівні матеріали або листи, які містять данні та докази щодо попередніх власників. Дослідження щодо встановлення попередніх відносин або ж опіки служать, зокрема, підтвердженням оригінальності культурних цінностей і творів мистецтва та можуть зробити вагомий внесок у підвищення їх цінності. Вони також використовуються для реконструкції наукових бібліотек або для отримання біографічних даних. Це значно допомагає у справі встановлення власників культурних цінностей.

Таким чином, завдяки цікавому походженню значно зросли значення і цінність об'єктів культури. У цьому зв'язку поставала ціла низка питань: чи належав цей предмет мистецтва знаменитій особистості, можливо вона отримала її напряму від митця. Недаремно згадують у цьому зв'язку про "око колекціонера". Сюди можна віднести доволі непоодинокі випадки впливу дружби між митцем і колекціонером – це консультації, навчання колекціонера, які можуть впливати на формування та догляд за колекцією, а також на якість колекції в цілому. До того ж, такий вид встановлення походження є найкращим доказом автентичності експонату. Важливими для колишніх власників, які мають біографії відомих людей, є наявність вартих довіри документів, які підтверджують їх власність. У творі мистецтва відображена не лише ідея митця, а й ідеї видатних попередніх власників. Чим видатніша біографія, тим вище ціна експонату. Ідеальною є безкінечний ланцюг від проекту та майстерні "через різні руки" до нинішнього господаря. Це і пояснює високі ціни, яких домагаються під час продажу майна зі знатного володіння.

У 2015 р. відзначалося 70-річчя завершення Другої світової війни і кінця нацистського силового панування. Проте ці темні сторінки світової історії суттєво впливають і на сьогоднішній день. Саме на ринку мистецтва і нині залишаються яскраво вираженими наслідки нацистської експропріації. Також не можна забувати про моральний бік справи – навіть, якщо міжнародні угоди, не впливають на приватний сектор, приватні колекціонери, арт-дилери, аукціонні будинки – не повинні уникати моральної відповідальності.

Не можна не погодитися із твердженням українського політика, державного та громадського діяча М.М. Яковини "Ми не можемо ні повернути назад хід історії, ні відтворити втрачену культурну спадщину, однак ми повинні зосередити зусилля для захисту того, що залишилося у нас, і зрозуміти, що кожна країна має право на повернення свого власного культурного надбання. Ми маємо усвідомити, що проблеми пошуку та повернення культурних цінностей не можуть бути вирішені зусиллями одного державного органу". У той же час, сама сутність цих проблем передбачає широке закордонне співробітництво за принципами міжнародно-правових норм та на засадах доброї волі [20].

Таким чином, завдяки створенню у 1998 р. німецького центру втрачених культурних цінностей в Магдебурзі, наукові дослідження у цій площині якісно зростають, вони і надалі наростають та зміцнюватимуться. Передусім мова йде про справжній професіоналізм і про подолання дефіциту інформації та вагомні результати роботи. Вкрай важливою для німецьких фахівців є активізація комунікації з колегами під час дослідження походження тих чи тих експонатів. Слушними стануть кроки у напрямі накопичення та з'ясування достовірності відповідної інформації, оновлення обладнання, а з боку університетів підготовка більшого числа фахівців у сфері досліджень походження культурних цінностей. Це буде раціональним шляхом і конкретною відповіддю на зростаючий попит у сфері дослідження історії походження культурних цінностей.

Джерела та література

1. Гетьман Д.І. Повернення і реституція історико-культурних цінностей в українсько-польсько-російських відносинах (1920-ті – 1930-ті роки). автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Д.І. Гетьман; Нац. ун-т "Києво-Могилян. акад.". – К., 2010. – 20 с.
2. Українець Н.П. Державна реституційна політика України у сфері культурних цінностей (1991–2009 рр.). автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Н. П. Українець; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. – К., 2010. – 18 с.
3. Ярошенко Є.С. Формування системи охорони культурних цінностей в Україні (XIX - поч. XX ст.) автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ Є.С. Ярошенко; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2004. – 18 с.
4. Грімстед Кеннеді Патриція, Боряк Г. Доля українських культурних цінностей під час Другої світової війни: винищення архівів, бібліотек, музеїв. – Львів: Вид. центр "ФЕНІКС" 1992. – 120 с.
5. Кот С.І. Українсько-німецькі відносини щодо повернення та реституції культурних цінностей (1991–2012 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2012. – №21. – С. 163-180.
6. Федорук О. К. Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті: У 3 кн. / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. – Київ: Вид. дім АС, 2006. – Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. – 260 с.
7. Dirk Boll "Kunst ist käuflich" rüffer&rub, Zürich, 2. Auflage und englische Ausgabe HatjeCantz, Ostfildern, 2011.
8. Godehard Janzing "Das zarteste, reinste, keuscheste Metall schließt das kräftigste, männlichste, stärkste ein". Karl Friedrich Schinkels Entwurf des Eisernen Kreuzes, in: Charlotte Schreiter (Hg.): Berliner Eisen – Geschichte eines königlichen Unternehmens, Hannover: Wehrhahn Verlag (Berliner Klassik 9) 2007, S. 151–169.
9. Małgorzata A. Quinkenstein Strukturen des illegalen Transfers von aus den polnischen Gebieten stammenden Kunstgütern zwischen Europa und Amerika in den Jahren 1944 bis 1949, „Historie. Jahrbuch des Zentrum für historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften. Besatzung“, Folge 7 2013/2014, S. 370-376.
10. Art vivant. Deutsch-französische Kunstkritik 1945-1960, hrsg. von Martin Schieder und Friederike Kitschen, Berlin 2011.; Deutsche Kunst – französische Perspektiven 1870-1945. Quellen und Kommentare zur Kunstkritik, hrsg. von Friederike Kitschen und Julia Drost, Berlin 2007.
11. Andrea Raschèr mit Mischa Senn (Hrsg.): Kulturrecht Kulturmarkt: Lehr- und Praxishandbuch. Dike, Zürich/St. Gallen 2012; mit Peter Mosimann und Marc-André Renold (Hrsg.) Kultur Kunst Recht: schweizerisches und internationales Recht. Helbing Lichtenhahn, Basel 2009.
12. Uwe Fleckner, Max Hollein Museum im Widerspruch. Das Städel und der Nationalsozialismus Akademie Verlag GmbH, Berlin 2011. – 383 s.
13. Богуславский М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты: монография / М.М. Богуславский. – 2 е изд., и перераб. доп. – М.: Норма : ИНФРА М, 2012. – 416 с.
14. Мазурицкий, А.М. Эхо войны [Текст]: (К проблеме реституции культурных ценностей) / А. М. Мазурицкий // Библиотекосведение. – 2000. – № 2 (март-апр.). – С. 113-118.
15. Das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland Artikel 5 Meinungs-, Informations-, Pressefreiheit; Kunst und Wissenschaft. https://www.bundestag.de/bundestag/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz/gg_01/245122
16. Клеймс Конференс и Мировая еврейская Организация (WJRO) <http://www.claimscon.co.il/new/rus/article.php?id=219>.
17. Hamburger Kunsthalle. Forschungsprojekte. <http://www.hamburger-kunsthalle.de/index.php/Forschung.html>
18. Schwäbische Alb Älteste Elfenbeinfigur der Welt entdeckt Von Thomas Brock <http://www.spiegel.de/wissenschaft/mensch/schwaebische-alb-aelteste-elfenbeinfigur-der-welt-entdeckt-a-489660.html> 20.
19. 7. Mai 2014, Sammlung Gurlitt soll ins Ausland gehen Süddeutsche Zeitung <http://www.sueddeutsche.de/politik/testament-von-cornelius-gurlitt-sammlung-gurlitt-soll-ins-ausland-gehen-1.1953134>
20. Лихолоб Н. Круглий стіл "Повернення культурних цінностей в Україну" // http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2_2009/251-258.pdf

Soloshenko V. V. Provenance research of the lost cultural values (the experience of the Federal Republic of Germany)

The problem of preservation of cultural values is closely related with the organization of searching and returning of stolen or illegally taken abroad cultural values. In this context, the key issue is the restoration of values rights on works of art and antiques which were lost at different times and under different circumstances. German and other non-German historians, culture researchers, art and museum experts with reason or not insufficiently studied the problem of provenance research of cultural values lost during Nazi rule. XXI century gave to researchers of the Federal Republic of Germany new challenges and tasks which require prompt solution.

Key words: Germany, cultural values, collections, lost works of art, provenance research.

Солошенко В. В. Исследования о происхождении утраченных культурных ценностей (опыт Федеративной Республики Германия)

Проблема сохранения культурных ценностей тесно связана с организацией поиска и возвращением похищенных или незаконно вывезенных культурных ценностей. Составляющим вопросом в этой плоскости является восстановление прав собственности на предметы искусства и антиквариата, утраченного в разное время и при разных обстоятельствах. Частично неосознанно, частично сознательно немецкие и не только немецкие историки, культурологи, искусствоведы и музейеды недостаточно занимались проблематикой выявления и исследования происхождения культурных ценностей, утраченных во времена нацистского господства. XXI век поставил перед учеными ФРГ новые вызовы и задачи, требующие оперативного решения.

Ключевые слова: Германия, культурные ценности, коллекции, утраченные произведения искусства